

سرمایه اجتماعی از منظر قرآن؛ مؤلفه‌ها، عوامل، راهبردها

علی حمیدی‌زاده^۱، هادی ظفری^۲، سلمان بابایی گواری^۳*

۱. استادیار دانشکده مدیریت و حسابداری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران
۲. دانشجوی دوره دکتری، دانشکده مدیریت و حسابداری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران
۳. دانشجوی دوره دکتری، دانشکده الهیات، پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۱۲ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۸/۱۴)

چکیده

سرمایه اجتماعی از مفاهیم مهم در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی نوین و وجود آن از عناصر ضروری برای رسیدن به اهداف متعالی جامعه و انسجام اجتماعی است. از آنجا که قرآن منبع اصلی معارف اسلامی است، هدف اساسی این پژوهش بیان مؤلفه‌های قرآنی سرمایه اجتماعی و سپس یافتن عوامل علی تأثیرگذار، زمینه‌ای، مداخله‌گر، و راهبردهای آن بود. پژوهش حاضر، بر اساس نوع هدف بنیادی و به لحاظ روش کیفی و دارای رویکرد استقرایی است. در شناسایی مدل، از تکنیک داده‌بنیاد استفاده شد. پس از بررسی آیات مرتبط با موضوع، ۵۶ کد برای سرمایه اجتماعی مدنظر یافت شد. بر اساس مدل ناهایت و گوشال مبانی سرمایه اجتماعی به سه بعد شناختی، ساختاری، و ارتباطی قابل تقسیم است. بعد از کاربرد تکنیک داده‌بنیاد می‌توان گفت این مبانی نیازمند یک سری عوامل مهم‌اند که در صورت نبود آن‌ها سرمایه اجتماعی شکل نمی‌گیرد؛ که مهرورزی، تنش‌زدایی، حمایت اجتماعی، انسجام اجتماعی، هنجارگرایی، و ... مهم‌ترین عواملی هستند که با توجه به آموزه‌های قرآن می‌توانند باعث افزایش سرمایه اجتماعی شوند. در نهایت از مجموعه مؤلفه‌های قرآنی الگوی مفهومی ارائه می‌شود.

کلیدواژگان

تئوری داده‌بنیاد، سرمایه اجتماعی، قرآن کریم.

مقدمه

امروزه یکی از مباحث مهم مورد توجه اندیشمندان که می‌تواند مستقیم و غیرمستقیم بر هویت اجتماعی افراد جامعه تأثیرگذار باشد و همچنین از آن تأثیر پذیرد سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از منابع و ذخایر ارزشمندی است که به صورت ذاتی و نهفته در روابط اجتماعی گروه‌های نخستین، ثانوی، و سازمان اجتماعی (نهادهای رسمی و غیررسمی) وجود دارد. برخی از این ذخایر ارزشمند، که گاه از آن به ارزش‌های اجتماعی نیز تعبیر می‌شود، عبارت است از صداقت، حسن تفاهم، سلامت نفس، همدردی، دوستی، همبستگی، فداکاری، و ... سرمایه اجتماعی از طریق این منابع کنش‌های کنشگران را در سطح خرد و میانی و کلان جامعه تسهیل، تسریع، کم‌هزینه، و مطمئن می‌سازد و آنان را در رسیدن به اهداف مشترک اجتماعی کمک می‌کند. در زمینه مفهوم سرمایه اجتماعی، با توجه به اینکه در رشته‌ها و حوزه‌های مختلف مطالعاتی انجام شده است، با مفهوم واحد و مشخصی روبه‌رو نیستیم (Durlauf 2002: 460). یکی از مشکلاتی که دانشمندان علوم مدیریت و علوم اجتماعی با آن مواجه‌اند ارائه تعریفی جامع از سرمایه اجتماعی است. تعریف رابرت پوتنام در علوم سیاسی، جیمز کلن در علوم اجتماعی، فرانسیس فوکویاما در تاریخ اقتصادی - اجتماعی، و تحقیقات بانک جهانی از اقدامات نخستین در این زمینه بوده است (علوی ۱۳۸۰: ۸۶). اکثر پژوهشگران این ترکیب را شبکه‌ها، هنجارها، اعتماد، و راهی که جوامع می‌توانند از طریق آن به گونه‌ای کارآمدتر به اهداف جمعی برسند تعریف کرده‌اند (حمیدی‌زاده و همکاران ۱۳۹۶).

با توجه به این مطالب و تأکید قرآن کریم به وحدت و روح جمعی، در این پژوهش در پی آن بوده‌ایم که با استخراج مؤلفه‌های مهم از قرآن، که بر ابعاد اصلی سرمایه اجتماعی، یعنی بعد شناختی و ساختاری و ارتباطی، تأکید دارد، به مدلی جامع از سرمایه اجتماعی با توجه به آموزه‌های قرآن کریم پردازیم که استخراج این مؤلفه‌ها با روش داده‌بنیاد صورت گرفته است. روش داده‌بنیاد یکی از روش‌های تحقیق کیفی است که بر مبنای اصول استقرا مفاهیم نهفته در پدیده‌ها را کشف و الگوهای مفاهیم و ارتباطات بین آن‌ها ارائه می‌کند و هدف اصلی آن تولید نظریه، نه تصدیق آن، است. مطالعه با نمونه‌گیری

هدفمند شروع و با نمونه‌گیری نظری ادامه یافت. جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها به صورت هم‌زمان انجام شد و از روش یادداشت‌برداری برای جمع‌آوری اطلاعات کمک گرفته شد.

مبانی و پیشینه نظری

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی ابزاری است که به واسطه آن افراد یک جامعه با هم تعامل دارند (Saheb Zadeh, 2010). سرمایه اجتماعی عبارت است از شبکه‌های اجتماعی، سامانه‌های روابط متقابل، مجموعه‌های هنجارها، یا سطوح اعتماد که ممکن است افراد و گروه‌ها از آن بهره‌مند باشند یا منابعی که از این موارد ناشی می‌شود. مطرح‌ترین صاحب‌نظران این حوزه - پیر بوردیو، جیمز کلمن، رابرت پوتنام - هر یک تعریفی از این مفهوم ارائه داده‌اند (McLean & McMillan 2009: 29). پیشینه تحقیقات نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی عاملی حیاتی برای خوشبختی جامعه است. مفهوم و نظریه سرمایه اجتماعی از ۱۹۹۰ مورد اقبال قابل توجه اندیشمندان و محققان رشته‌های علوم اجتماعی قرار گرفت. بنا بر مطالعه اشام و همکارانش، از ۱۹۹۰ بیشترین ارجاع در مجلات معتبر موجود در بانک اطلاعاتی EonLit مربوط به کلیدواژه سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی مجموعه الگوی روابطی است که فرد درگیر آنهاست و به آنها دست می‌یابد. به عبارت دیگر، مجموعه‌ای از سازوکارهایی است که بر اساس آنها گروه‌ها به طور ضمنی و پوشیده اعضای خود را وادار می‌کنند رفتار خاصی در پیش گیرند (پیران و همکاران ۱۳۸۵: ۱۸).

سرمایه اجتماعی از دیدگاه بانک جهانی

بانک جهانی سرمایه اجتماعی را پدیده‌ای می‌داند که حاصل اثرگذاری نهادهای اجتماعی و روابط انسانی و هنجارها بر کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی است. تجارب این سازمان نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی تأثیری قابل توجه بر اقتصاد و توسعه کشورهای مختلف می‌گذارد (علوی ۱۳۸۰: ۳۴). سرمایه اجتماعی برخلاف سایر سرمایه‌ها به صورت فیزیکی وجود ندارد؛ بلکه حاصل تعاملات و هنجارهای گروهی و اجتماعی است که افزایش آن در پایین آمدن سطح هزینه‌های عملیاتی سازمان‌ها مؤثر است (شیروانی ۱۳۸۳: ۴۷). سرمایه اجتماعی را محققان یک دارایی می‌دانند که در روابط افراد، اجتماعات، شبکه‌ها، یا جوامع وجود دارد. به‌رغم شباهت در طریقی که

محققان سرمایه اجتماعی را شرح می‌دهند، تفاوت‌های اساسی و عمیقی نیز در دیدگاه‌های گوناگون وجود دارد که سه مورد از آن‌ها به طور خاص شامل سطح تحلیلی و کاربردهای هنجاری و برتری مزایاست که مفهوم‌سازی‌های گوناگون از سرمایه اجتماعی را مشخص می‌کنند.

جدول ۱. تعاریف بانک جهانی از سرمایه اجتماعی (مردوخ ۱۳۸۸: ۴۵)

ردیف	صاحب‌نظر	تعریف
۱	بورديو	مجموع منابع بالقوه یا بالفعلی که با عضویت در شبکه پایایی از روابط کم‌ویش نهادینه شده از آشنایی یا شناخت متقابل به دست می‌آید.
۲	پوتنام	اجزای اصلی سازمان اجتماعی مانند اعتماد و هنجارها و شبکه‌هایی که می‌توانند کارایی اجتماعی را با تسهیل کنش‌های هماهنگ بهبود دهند.
۳	گروتارت و ونباستلار	نهادهای، روابط، نگرش‌ها، ارزش‌هایی که تعاملات بین اشخاص را مدیریت و به توسعه اجتماعی و اقتصادی کمک می‌کند.
۴	بینگتون	روابطی که اشخاص در آن سرمایه‌گذاری می‌کنند و جریانی از منافع را به وجود می‌آورند.
۵	فافچمپس	یک شبکه از پدیده اجتماعی مرتبط
۶	رویسونو سلیس	احساس همدردی، نگرانی، همدلی، احترام، اجبار، و اعتماد یک شخص یا یک گروه به شخص یا گروهی دیگر

ابعاد سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی عبارت است از دانش، ادراک، هنجارها، قوانین، و انتظارات مشترک درباره الگوهای تعاملات که گروهی از افراد، هنگام مواجه شدن با مسائل پیچیده اجتماعی، موقعیت‌های کنش جمعی با خود به سازمان می‌آورند (فرانسیس ۲۰۰۲، به نقل از احمدی و محمدی بلبان‌آباد، ۱۳۹۲: ۱۵۸).

این مفهوم به پیوندها و ارتباط میان اعضای شبکه به منزله منبع باارزش اشاره می‌کند که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف اعضا می‌شود. این مفهوم دو بعد اصلی «شناختی» و «ساختاری» است.

✓ **بعد شناختی سرمایه اجتماعی:** این بعد به روابط متقابل و اعتماد عمومی اشاره می‌کند.

اعتماد نیز به دو نوع «نهادی» و «اجتماعی» تقسیم می‌شود (Lock Lee 2005: 123).

✓ **بعد ساختاری سرمایه اجتماعی:** این بعد الگوی کلی روابطی را که در سازمان یافت می‌شود در نظر دارد؛ یعنی میزان ارتباطی که افراد در سازمان با یکدیگر برقرار می‌کنند (Bolino et al 2002: 506).

ناهایت و گوشال با رویکرد سازمانی جنبه‌های مختلف سرمایه اجتماعی را در سه طبقه جای می‌دهند:

✓ **بعد شناختی:** عنصر شناختی سرمایه اجتماعی به منابعی اشاره می‌کند که فراهم‌کننده مظاهر، تعبیرها، تفسیرها، و سیستم‌های معانی مشترک میان گروه‌هاست. مهم‌ترین جنبه‌های این بعد عبارت‌اند از: کدها و حکایت‌های مشترک.

✓ **بعد ساختاری:** عنصر ساختاری سرمایه اجتماعی به الگوی کلی تماس‌های بین افراد اشاره می‌کند؛ یعنی شما به چه کسانی و چگونه دسترسی دارید. مهم‌ترین جنبه‌های این عنصر عبارت‌اند از: روابط شبکه‌ای بین افراد، پیکربندی شبکه‌ای، سازمان مناسب.

✓ **بعد رابطه‌ای:** عنصر رابطه‌ای سرمایه اجتماعی توصیف‌کننده رابطه شخصی است که افراد با یکدیگر به دلیل سابقه تعاملاتشان برقرار می‌کنند. مهم‌ترین جنبه‌های این بعد از سرمایه اجتماعی عبارت‌اند از: اعتماد، هنجارها، الزامات، انتظارات، هویت (hodes et al 2008: 245-258). بر اساس دیدگاه دیگر می‌توان سه بعد ساختاری و شناختی و هنجاری را برای سرمایه اجتماعی برشمرد. بُعد ساختاری سرمایه اجتماعی شامل الگوی پیوندهای میان اعضای گروه و ترکیب سازماندهی این اعضاست. سلسله‌مراتب شبکه، تراکم، و میزان همگنی گروه یا اعضای سازمان از شاخص‌های عمده بُعد ساختاری است. بُعد هنجاری به کیفیت تعاملات و ارتباط اعضا درون یک سازمان اشاره می‌کند. در این بعد شاخص‌هایی نظیر اعتماد و ارتباط متقابل مطرح می‌شود. بُعد شناختی سرمایه اجتماعی کمتر قابل اندازه‌گیری و با مفروضات فرهنگ سازمانی مترادف است. زبان و روایت‌های مشترک از شاخص‌های این بُعد به حساب می‌آید (الوانی و سید تقوی ۱۳۸۱: ۱). با توجه به اینکه مطالعه سازمان‌ها را در سه طبقه فرد و فرایند و نرخ نیز می‌توان انجام داد، می‌توان سرمایه اجتماعی را در هر یک از این ابعاد بررسی کرد. در بعد فرد، سرمایه اجتماعی مکمل

زمینه‌ای برای سرمایه انسانی محسوب می‌شود. بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی به جای سرمایه انسانی باعث می‌شود «زمینه اجتماعی»، که در آن مخاطره شکل می‌گیرد، بررسی شود. اساساً سرمایه اجتماعی ارزشی است که میان افراد خلق می‌شود و می‌توان به منزله فرصت به آن نگریست. در بعد فرایند هم، با مطالعه ویژگی‌ها و الگوهای سرمایه اجتماعی، که در طول زمان کارآفرینان ایجاد می‌کنند، سرنخ‌هایی برای درک مخاطره به دست می‌آید (Liao & Welsch 2005: 346).

پیشینه پژوهش

در زمینه سرمایه اجتماعی و شناخت مؤلفه‌های مهم آن پژوهش‌های زیادی صورت گرفته است. اما با توجه به تأکید این پژوهش بر آموزه‌های قرآن کریم، پژوهش‌هایی که تأکیدشان بر آموزه‌های قرآن کریم بوده است معرفی می‌شود.

در پژوهشی که شکر بیگی و همکارانش (۱۳۹۵) با عنوان «خوانش قرآنی از سرمایه اجتماعی با تأکید بر سوره حجرات» انجام دادند روشن شد سوره حجرات دربرگیرنده آداب و اصول ارتباطی است که زمینه‌های ارتباط سالم را ترسیم می‌کند. این مفاهیم دربرگیرنده مهارت‌های ارتباطی و موانع تخریب آن است. مؤلفه‌هایی که در این سوره به آن پرداخته شده در سطح ساختاری و شناختی و ارتباطی تقویت‌کننده سرمایه اجتماعی‌اند.

در پژوهشی دیگر که خادم‌علی‌زاده و افسری (۱۳۹۵) با عنوان «تأثیر آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی اسلام بر سرمایه اجتماعی مسلمانان جهان» انجام دادند این نتیجه به دست آمد که فعالیت‌های داوطلبانه اجتماعی و تحصیلات دانشگاهی بر سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت و معنادار دارد. برنامه‌ریزی برای گسترش آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی اسلام بین مسلمانان در کنار گسترش مناسک و اعمال مذهبی و همچنین زمینه‌سازی فعالیت‌های اجتماعی داوطلبانه می‌تواند راهکار پیشنهادی برای افزایش سرمایه اجتماعی مسلمانان باشد.

در پژوهشی دیگر که صادقی و خنیفر (۱۳۹۴) با عنوان «بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی اسلامی در نص و احادیث در رهگذر رابطه علم و دین» انجام دادند مشخص شد دین به عنوان

نظامی ماورایی می‌تواند یکی از عوامل مهم شکل‌گیری سرمایه اجتماعی در جهانی باشد که بار دیگر به نقش‌آفرینی دین در این عرصه اقرار کرده است.

در پژوهشی که محمدی (۱۳۹۲) با عنوان «سرمایه اجتماعی و برخی شاخص‌های مهم آن در قرآن کریم» انجام داد ۲۶ شاخص برای سرمایه اجتماعی استخراج شد و او ثابت کرد این شاخص‌ها بر افزایش سرمایه اجتماعی تأثیر دارند.

علی افسری (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «سرمایه اجتماعی در اسلام» بیان می‌کند که با بررسی اصول اسلامی مانند وحدت، اخوت، عدالت، تعاون، مشورت، مصابره و رابطه، تکافل اجتماعی و همین‌طور فضایل اخلاقی نظیر صداقت، وفای به عهد، حسن ظن، خوشرویی و ...، در می‌یابیم که اجرای اصول اسلامی در ابعاد فردی و اجتماعی بر انواع و سطوح مختلف سرمایه اجتماعی تأثیر زیادی دارد. علاوه بر آن به نظر می‌رسد که پیاده شدن این اصول مؤثرترین روشی است که می‌تواند سرمایه اجتماعی را به بالاترین سطح ممکن آن برساند.

کوهکن در پژوهش خود با عنوان «مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در اسلام» که در سال ۱۳۸۷ انجام داد به بررسی مؤلفه‌های ساختاری و شناختی و ارتباطی سرمایه اجتماعی در اسلام پرداخت و اعلام کرد در اسلام برای تقویت سرمایه اجتماعی راهکارهای خوبی وجود دارد که ضروری است سیاست‌گذاران امور جامعه برای تقویت و گسترش آن‌ها تلاش کنند.

تفاوت پژوهش حاضر با پژوهش‌های صورت‌گرفته این است که در این پژوهش از روش داده‌بنیاد کمک گرفته شد و با استخراج مفاهیم و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از قرآن کریم به الگویی مفهومی از مؤلفه‌های تأثیرگذار موجود در قرآن رسید.

روش پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس هدف بنیادی و به لحاظ روش کیفی و دارای رویکردی استقرایی است. در شناسایی مدل، از تکنیک داده‌بنیاد استفاده شد. در این نوشتار ابتدا روش تحقیق کیفی، روش‌های جمع‌آوری داده‌ها، و قلمرو تحقیق تشریح می‌شود. سپس به روایی و پایایی ابزار گردآوری اطلاعات پژوهش و نمونه آماری و روش محاسبه حجم نمونه پرداخته می‌شود. در نهایت درباره تکنیک داده‌بنیاد، به منزله تکنیک تجزیه و تحلیل اطلاعات، توضیحاتی می‌آید.

با توجه به اینکه موضوع پژوهش با تأکید بر آموزه‌های قرآن تعیین شده است، قرآن به طور کامل مطالعه شد. علاوه بر بررسی همه آیات قرآن، تفاسیر مختلف نیز چندین بار بررسی شد. بعد از مطالعه و بررسی مکرر، مطالبی که با موضوع مرتبط بودند انتخاب و استخراج شدند. سپس، به قسمت انتخاب شده برچسب و کد خاصی اختصاص یافت و برچسب‌ها در جدول‌هایی مجزا قرار گرفتند. از آنجا که مفسران درباره تفسیر برخی آیات یک‌داستان نیستند و اختلاف‌هایی دارند، تفسیر شریف المیزان فصل الخطاب و تعیین‌کننده نظر برگزیده در نظر گرفته شد.

بعضی موضوعات بحث در چندین آیه از قرآن کریم آمده است. در این گونه موارد آیه‌ای که با موضوع ارتباط بیشتری داشته یا شاخص‌تر و شناخته‌شده‌تر از آیات دیگر بوده در جدول کد باز آمده و نام سوره و شماره آیات دیگر برای شاهد و نمونه گزارش شده است. در نهایت ۵۶ کد از مفاهیم استخراج شد که در ادامه به نمونه‌هایی از کدهای استخراج شده اشاره می‌شود.

کدگذاری باز: کدگذاری باز اولین مرحله از تجزیه و تحلیل داده‌ها در یک فرایند تحلیلی است که در خلال آن مفاهیم شناسایی و مشخصات و ابعاد آن‌ها در داده‌ها کشف می‌شود (خنیفر و مسلمی ۱۳۹۶). در این مرحله به همه نکات کلیدی عنوانی داده می‌شود. سپس همه این عناوین در جدول قرار می‌گیرد. نمونه کدهای اولیه استخراج شده از قرآن کریم در جدول ۲ می‌آید.

جدول ۲. نمونه کدگذاری باز

کد	واژه استخراجی	شماره آیه	آیه و ترجمه
R ₁	امنیت در گفتار (بیان)	النساء/ ۸۶	وَ إِذْ حَبَّبْنَا بُنْيَانَ إِسْرَائِيلَ لِيُخْرِجُوا مِنْهَا أَسْرَفًا مِّنْهَا أَوْ رُدُّوهَا ... و چون به شما درود گفته شد شما به [صورتی] بهتر از آن درود گویید یا همان را [در پاسخ] برگردانید.
R ₂	آزادی در پذیرش عقیده و دین	البقره/ ۲۵۶ (کهف/ ۹۲، زمر/ ۴۱ و ۵۱)	لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ... در دین هیچ اجباری نیست و راه از بیراهه به‌خوبی آشکار شده است.
R ₃	تسلیم امر الهی شدن	البقره/ ۲۰۸	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ...
R ₄	پرهیز از کشتن افراد بی‌گناه	الانعام/ ۱۵۱	... وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقَلُونَ. و نفسی را که خدا حرام گردانیده جز به حق مکشید. این‌هاست که [خدا] شما را به [انجام دادن] آن سفارش کرده است. باشد که بیندیشد.

ادامه جدول ۲. نمونه کدگذاری باز

کد	واژه استخراجی	شماره آیه	آیه و ترجمه
R ₅	احسان و نیکی کردن به همه مؤمنان (شهروندان)	النساء/ ۳۶	وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ بِأَبِي الْأَرْحَمَى وَ الْأَيْتَامَى وَ الْمَسْكِينِ ... و خدا را بپرستید و چیزی را با او شریک مگردانید و به پدر و مادر احسان کنید و درباره خویشاوندان و یتیمان و مستمندان ...
R ₆	ظلم‌ستیزی	الانعام/ ۸۲	الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ يُهْتَدُونَ آنان که ایمان آورده و ایمان خود را به ستمی نیالودند ایمنی آنها راست و هم آنها حقیقتاً هدایت یافته‌اند.
R ₇	بیان مجازات سرقت	المائدة/ ۳۸	وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ. و مرد و زن دزد را به [سزای] آنچه کرده‌اند دستشان را به عنوان کیفری از جانب خدا بپريد.
R ₈	تشویق به بخشش و انفاق	البقره/ ۲۶۲	الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَ لَا أَذَى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ. کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می‌کنند سپس در پی آنچه انفاق کرده‌اند منت و آزاری روا نمی‌دارند پاداش آنان برایشان نزد پروردگارشان [محفوظ] است و بیمی بر آنان نیست و اندوهگین نمی‌شوند.
R ₉	رعایت انصاف در دادوستد	الاسراء/ ۳۵	وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَ زَنُوا بِالْقَيْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ... و چون پیمان می‌کنید پیمانه را تمام دهید و با ترازوی درست بسنجید ...
R ₁₀	منع کم‌فروشی	المطففين/ ۱ و ۲	وَ تِلْ لِلْمُطَفِّفِينَ * الَّذِينَ إِذَا أَكَلُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ. وای بر کم‌فروشان * که چون از مردم پیمانه ستانند تمام ستانند.
R ₁₁	ارزشمند شمردن مال	النساء/ ۵	وَ لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا ... و اموال خود را که خداوند آن را وسیله قوام [زندگی] شما قرار داده به سفیهان مدهید ...
R ₁₂	مهلت دادن به بدهکاران بی‌بضاعت	البقره/ ۲۸۰	وَ إِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ... و اگر [بدهکاران] تنگ‌دست باشد پس تا [هنگام] گشایش مهلتی [به او دهید] ...
R ₁₃	منع از سرکشی و استفاده نادرست از نعمت‌ها	القصص/ ۵۸	وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا ... و چه بسیار شهرها که هلاکش کردیم [زیرا] زندگی خوش آن‌ها را سرمست کرده بود ...
R ₁₄	نخوردن مال دیگران به باطل	النساء/ ۲۹	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ ... ای کسانی که ایمان آورده‌اید اموال همدیگر را به ناروا مخورید ...
R ₁₅	امانت‌داری و خیانت نکردن	البقره/ ۲۸۳ (نساء/ ۵۸ انفال/ ۲۷)	... فَإِنْ آمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ وَ لِيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ پس آن کس که امین شمرده شده باید سپرده وی را بازپس دهد و باید از خداوند که پروردگار اوست پروا کند ...

ادامه جدول ۲. نمونه کدگذاری باز

کد	واژه استخراجی	شماره آیه	آیه و ترجمه
R ₁₆	پرهیز از بدگمانی	الحجرات/ ۱۲	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ. ای کسانی که ایمان آورده‌اید از بسیاری از گمان‌ها پرهیزید که پاره‌ای از گمان‌ها گناه است ...
R ₁₇	برقراری امنیت در مکان‌های مقدس	التین/ ۳ (حجج/ ۴۰)	وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ. و این شهر امن [و امان].
R ₁₈	رعایت آداب اسلامی قرض دادن	البقره/ ۲۸۲	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هر گاه به وامی تا سررسیدی معین با یکدیگر معامله کردید آن را بنویسید ...
R ₁₉	تجسس نکردن اسرار و عیوب مردم	الحجرات/ ۱۲	... وَلَا تَجَسَّسُوا و هرگز (در کار دیگران) تجسس نکنید ...
R ₂₀	حفظ آبروی مؤمنان (شهروندان)	الحجرات/ ۱۱	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ ... ای کسانی که ایمان آورده‌اید نباید قومی قوم دیگر را ریشخند کند. شاید آن‌ها از این‌ها بهتر باشند ...
R ₂₁	پیوند برادری و تشویق به برقراری آشتی	الحجرات/ ۱۰	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ... در حقیقت مؤمنان با هم برادرند. پس میان برادرانان را سازش دهید ...
R ₂₂	تهمت و بهتان از عوامل ناامنی	النساء/ ۱۱۲	وَ مَن يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ تَرِينًا فَحَدِّثْ بِهِنَا ... و هر کس خطا یا گناهی مرتکب شود سپس آن را به بی‌گناهی نسبت دهد قطعاً بهتان و گناه آشکاری بر دوش کشیده است.
R ₂₃	امر به معروف و نهی از منکر، از لوازم و واجبات اجتماع	آل عمران/ ۱۰۴	الْمُنْكَرِ ... و باید از میان شما گروهی [مردم را] به نیکی دعوت کنند و به کار شایسته وادارند و از زشتی بازدارند ...
R ₂₄	افشای عیب‌ها و نواقص مردم	النساء/ ۱۴۸	لَا يَجِبُ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوِّ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَن ظَلِمَ ... خداوند بانگ برداشتن به بدزبانی را دوست ندارد؛ مگر [از] کسی که بر او ستم رفته باشد ...
R ₂₅	تأمین امنیت جانی اقشار مختلف جامعه	الاسراء/ ۳۳ (الاسراء/ ۳۱)	وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا ... و نفسی را که خداوند حرام کرده است جز به حق مکشید و هر کس مظلوم کشته شود به سرپرست وی قدرتی داده‌ایم ...
R ₂₆	منع ظلم	النساء/ ۹۲	وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً ... و هیچ مؤمنی را نسزد که مؤمنی را جز به اشتباه بکشد ...

ادامه جدول ۲. نمونه کدگذاری باز

کد	واژه استخراجی	شماره آیه	آیه و ترجمه
R ₂₇	حفظ سلامت و تأمین امنیت	المائده / ۹۰	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَلْزَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَأَجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. ای کسانی که ایمان آورده‌اید شراب و قمار و بت‌ها و تیره‌های قرعه پلیدند [و] از عمل شیطان‌اند. پس از آن‌ها دوری گزینید. باشد که رستگار شوید.
R ₂₈	ترک امر به معروف از عوامل ایجاد ناامنی	المائده / ۷۹	كَانُوا لَا يَتَّهَمُونَ عَنْ مَّنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ. از کار زشتی که آن را مرتکب می‌شدند یک‌دیگر را باز نمی‌داشتند. راستی، چه بد بود آنچه می‌کردند.
R ₂₉	ازدواج در چارچوب قانون و شرع	المؤمنون / ۶	إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ. مگر در مورد همسرانشان یا کنیزانی که به دست آورده‌اند؛ که در این صورت بر آنان نکوهشی نیست.
R ₃₀	نکوهش تجاوز از روابط خارج از چارچوب	المؤمنون / ۷	فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ پس هر که فراتر از این مجوید آنان از حد درگذرند گان‌اند.
R ₃₁	رعایت حریم بین اعضای خانواده	النور / ۵۹	وَ إِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ... و چون کودکان شما به [سن] بلوغ رسیدند باید از شما کسب اجازه کنند، همان‌گونه که آنان که پیش از ایشان بودند کسب اجازه کردند
R ₃₂	پرهیز از نگاه‌های آلوده	النور / ۳۰	قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ... به مردان باایمان بگو: «دیده فرو نهند و پاک‌دامنی ورزند.» ...
R ₃₃	پاک‌دامنی عامل ثبات	النور / ۳۰	قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ... به مردان باایمان بگو: «دیده فرو نهند و پاک‌دامنی ورزند.» ...
R ₃₄	هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با سایر ادیان	العنکبوت / ۴۶	وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالْبَاطِنِ هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ ... و با اهل کتاب جز به [شویه‌ای] که بهتر است مجادله نکنید، مگر [با] کسانی از آنان که ستم کرده‌اند ...
R ₃₅	گذشت و فرو خوردن خشم	آل‌عمران / ۱۳۴	... وَ الْكَافِرِينَ الْعَظِيمِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ و خشم خود را فرومی‌برند و از مردم درمی‌گذرند ...
R ₃₆	توجه به اقشار ضعیف و آسیب‌پذیر	البقره / ۲۲۰	... وَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ و دربارهٔ یتیمان از تو می‌پرسند. بگو: «به صلاح آنان کار کردن بهتر است و اگر با آنان هم‌زیستی کنید برادران [دینی] شما هستید ...
R ₃₇	داشتن پوشش مناسب	النور / ۳۱	... وَ لَمَّا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ... و لَمَّا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ و زیورهای خود را آشکار نگردانند مگر آنچه که [طبعاً] از آن پیداست. و باید روسری خود را بر گردن خویش [فرو] اندازند و زیورهایشان را جز برای شوهرانشان ...

ادامه جدول ۲. نمونه کدگذاری باز

کد	واژه استخراجی	شماره آیه	آیه و ترجمه
R ₃₈	صلح طلبی و پرهیز از تعصب در برخورد با مخالفان	آل عمران/ ۶۴	قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ ... بگو ای اهل کتاب بیایید بر سر سخنی که میان ما و شما یکسان است بایستیم ...
R ₃₉	مبارزه با جنگ افروزان و فتنه انگیزان	البقره/ ۱۹۱	وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَآخِرُ جُودِهِمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتَهُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ ... و هر کجا بر ایشان دست یافتید آنان را بکشید و همان گونه که شما را بیرون راندند آنان را بیرون برانید [چراکه] فتنه [شوک] از قتل بدتر است ...
R ₄₀	آمادگی همیشگی برای دفاع از سرزمین (در بعد خارجی و داخلی)	الانفال/ ۶۰	وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ ... و هر چه در توان دارید از نیرو و اسب های آماده بسیج کنید ...
R ₄₁	شرکت جمعی در دفاع از سرزمین	النساء/ ۷۱	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوْ انفِرُوا جَمِيعًا. ای کسانی که ایمان آورده اید [در برابر دشمن] آماده باشید [اسلحه خود را برگزیند] و گروه گروه [به جهاد] بیرون روید یا به طور جمعی روانه شوید.
R ₄₂	توجه به اقبال ضعیف و آسیب پذیر	البقره/ ۲۲۰	... وَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالطُوهُمْ فَاخْوَانُكُمْ ... و درباره یتیمان از تو می پرسند. بگو به صلاح آنان کار کردن بهتر است و اگر با آنان هم زیستی کنید برادران [دینی] شما هستند ...
R ₄₃	اصل بر صلح و مهرورزی	المتحنه/ ۸ (الانفال/ ۶۱)	لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ ... [اما] خدا شما را از کسانی که در [کار] دین با شما نجنگیده و شما را از دیارتان بیرون نکرده اند باز نمی دارد که با آنان نیکی کنید و با ایشان عدالت ورزید ...
R ₄₄	اقتدار و قدرت نمایی به هنگام پیکار	التوبه/ ۱۲۳	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلظَةً ... ای کسانی که ایمان آورده اید با کافرانی که مجاور شما هستند کارزار کنید و آنان باید در شما خشونت بیابند ...
R ₄₅	سستی نکردن در امر دفاع	التوبه/ ۳۸	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتَأْتَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ ... ای کسانی که ایمان آورده اید شما را چه شده است که چون به شما گفته می شود در راه خدا بسیج شوید کندی به خرج می دهید ...
R ₄₆	رعایت عدالت در داوری و قضاوت	النساء/ ۵۸	... وَإِذَا حَكَّمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ و چون میان مردم داوری می کنید به عدالت داوری کنید ...

ادامه جدول ۲. نمونه کدگذاری باز

کد	واژه استخراجی	شماره آیه	آیه و ترجمه
R47	ادای شهادت عادلانه	المائده / ۸	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ ... ای کسانی که ایمان آورده‌اید برای خدا به داد برخیزید [و] به عدالت شهادت دهید ...
R48	قیام به عدالت در همه امور	النساء / ۱۳۵	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ ... ای کسانی که ایمان آورده‌اید پیوسته به عدالت قیام کنید و برای خدا گواهی دهید هر چند به زیان خودتان یا [به زیان] پدر و مادر و خویشاوندان [شما] باشد.
R49	منع از انتشار شایعه فحشا	النور / ۱۹	إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ... کسانی که دوست دارند که زشتکاری در میان آنان که ایمان آورده‌اند شیوع پیدا کند برای آنان در دنیا و آخرت عذابی پردرد خواهد بود ...
R50	مسئولیت‌پذیری	الشوری / ۱۵ (بقره / ۱۲۵، یونس / ۱۰۲، احزاب / ۲)	فَلِذَلِكَ فَادَعُ وَاَسْتَجِبْ كَمَا أَمَرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ ... بنابراین به دعوت پرداز و همان‌گونه که مأموری ایستادگی کن و هوس‌های آنان را پیروی مکن و بگو به هر کتبی که خدا نازل کرده است ایمان آوردم و مأمور شدم که میان شما عدالت کنم ...
R51	برقراری عدالت در میان گروه‌های جامعه	الحجرات / ۹	... فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ. ... میان آن‌ها را دادگرانه سازش دهید و عدالت کنید که خدا دادگران را دوست می‌دارد.
R52	پاک‌دستی	المؤمنون / ۸	وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ. و آنان که امانت‌ها و پیمان خود را رعایت می‌کنند.
R53	داشتن وحدت و ترک تفرقه	آل عمران / ۱۰۳	وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا ... و همگی به ریسمان خدا چنگ زبید و پراکنده نشوید ...
R54	پرهیز از نزاع و درگیری	الانفال / ۴۶	وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ ... و از خدا و پیامبرش اطاعت کنید و با هم نزاع نکنید که سست شوید و مهابت شما از بین برود ...
R55	همکاری و تعاون	المائده / ۲	... وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى و در نیکوکاری و پرهیزکاری با یکدیگر همکاری کنید ...
R56	نهی شایعه‌پراکنی و عمل بدان	الاسراء / ۳۶	وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ... و چیزی را که بدان علم نداری دنبال مکن ...

کدگذاری محوری: کدگذاری محوری فرایند مرتبط کردن گروه‌ها و زیرگروه‌هایشان است و به این دلیل محوری نامیده می‌شود که کدگذاری حول محور یک گروه با مرتبط کردن گروه‌ها از نظر مشخصات و ابعاد انجام می‌شود. در واقع، به هم پیوستن مجدد داده‌هایی است که در حین کدگذاری باز شکسته شده‌اند (خنیفر و مسلمی ۱۳۹۶). در کدگذاری محوری، طبقات به طبقات فرعی خود ربط داده می‌شوند تا تبیین‌های دقیق‌تر و کامل‌تری درباره پدیده ارائه شود. همچنین در کدگذاری محوری دسته‌های اولیه که در کدگذاری باز تشکیل شده بودند با هم مقایسه می‌شوند و آن‌هایی که به هم شبیه‌اند حول محور مشترکی قرار می‌گیرند. بر اساس مدل پارادایمی، توجه به شرایط و زمینه و پیامدهای هر طبقه در این مرحله ضروری بود. در ادامه نمونه‌ای از کدگذاری محوری می‌آید (جدول ۳).

جدول ۳. کدگذاری محوری

مؤلفه	مفاهیم	کد
اعتماد	پاکدامنی رعایت عدالت در قضاوت	R33+R45+R52
تناسب ساختاری	پاک‌دستی اشاعه عدالت مسئولیت‌پذیری همکاری و تعاون	R48+R50+R55

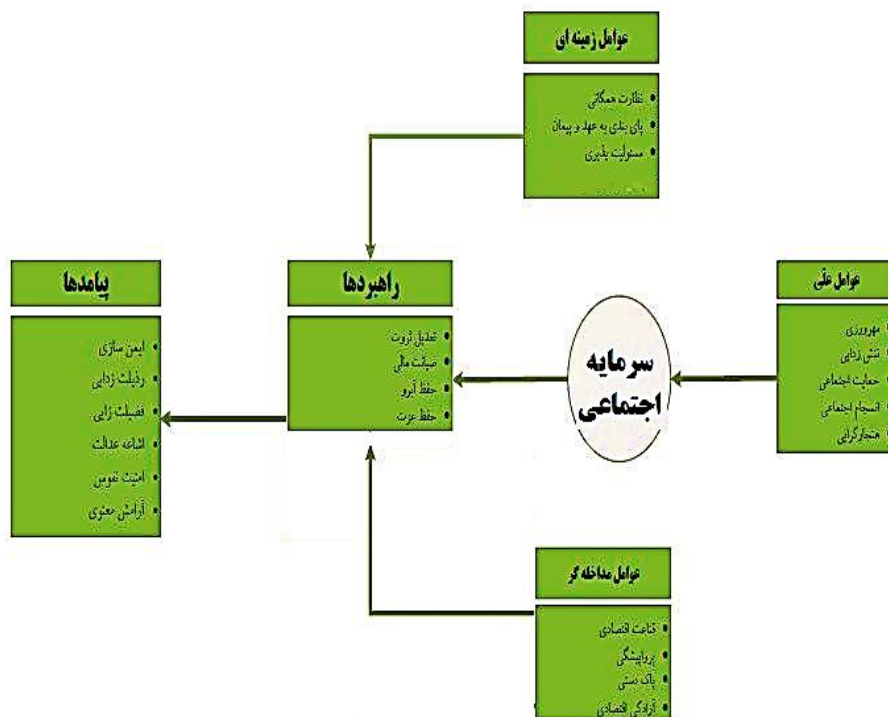
کدگذاری گزینشی (انتخابی): کدگذاری گزینشی فرایند انتخاب سیستماتیک مقوله اصلی و ارتباط دادن آن با سایر مقولات، اعتبار بخشیدن به روابط، و پر کردن خلأها با مقولاتی است که به اصلاح و بسط بیشتر نیاز دارند. در کدگذاری گزینشی پژوهشگر ضمن تمرکز بر فرایندی که در داده‌ها نهفته است توجه خود را به این موضوع معطوف می‌کند که کدام مقوله بیشتر از همه در داده‌ها تکرار شده و قادر است سایر مقولات را به یک‌دیگر ارتباط دهد. با توجه به مطالب یادشده کدگذاری گزینشی پژوهش حاضر در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴. کدگذاری گزینشی

متغیر	ابعاد	مؤلفه
سرمایه اجتماعی	ساختاری	اشاعه عدالت
		مسئولیت‌پذیری
		همکاری و تعاون
		حمایت اجتماعی
		مهار و کنترل
		آزادی دین و عقیده
		امنیت نفوس
		فضیلت‌زایی
		رذیلت‌زدایی
		پرواپیشگی
	شناختی	تسلیم امر الهی شدن
		متمایل نشدن به ظالمان
		نهی شایعه‌پراکنی
		تنش‌زدایی
		رعایت حریم خصوصی
ارتباطی	مهرورزی	
	پایبندی به قوانین الهی	
	نظارت همگانی	
	صیانت مالی	
	حفظ آبرو	
ارتباطی	حفظ عزت	
	انصاف در دادوستد	
	پاک‌دستی	
	رعایت عدالت در قضاوت	
	پاک‌دامنی	
ارتباطی	پایبندی به عهد	
	امانت‌داری و خیانت نکردن	
		ادای شهادت عادلانه

برای شکل‌گیری سرمایه اجتماعی یک سری عوامل علی وجود دارد که در این پژوهش مهرورزی، تنش‌زدایی، حمایت اجتماعی، انسجام اجتماعی، هنجارگرایی، و ... جزء این عوامل است. در محیط و

جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد، علاوه بر عواملی که نقش علت تامه را دارند، برخی عناصر به صورت عمومی و کلی وجود دارند که در ادامه روند افزایش سرمایه اجتماعی مؤثرند و از منظر کلام الهی عبارت‌اند از: نظارت همگانی، پابندی به عهد و پیمان، مسئولیت‌پذیری. علاوه بر عناصر عمومی مؤثر در حوزه ایجاد سرمایه اجتماعی، عوامل ویژه‌ای نیز وجود دارند که مختص دین و اندیشه اسلامی‌اند. قناعت اقتصادی، پروا پیشگی، آرمان‌گرایی، آزادگی اقتصادی، و پاک‌دستی را می‌توان از این عوامل دانست. راهبردهای معرفی‌شده در قرآن دارای مؤلفه‌هایی بدین ترتیب است: تعدیل ثروت، صیانت مالی، حفظ آبرو، حفظ عزت، ... کاربرست راهبردهای قرآنی و اسلامی پیامدهای ویژه‌ای درباره سرمایه اجتماعی به دنبال خواهد داشت که مهم‌ترین آن‌ها بدین قرار است: ایمن‌سازی، رذیلت‌زدایی، فضیلت‌زایی، اشاعه عدالت، امنیت نفوس، آرامش معنوی.

شکل ۱. مدل کیفی سرمایه اجتماعی مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد

نتیجه

از نظر قرآن سرمایه اجتماعی مفهومی وسیع و فراگیر است که افزون بر سطح فردی در دو سطح روان‌شناختی و جامعه‌شناختی قابل بررسی است. در سطح نخست به آرامش روحی افراد و کسب مدارج معنوی آنان ارتباط می‌یابد که از حوزه اصطلاحی در علوم اجتماعی بیرون و به موضوع آرامش و اضطراب در روان‌شناسی مربوط است. در سطح دیگر، با گونه‌های فراوان خود ابعاد گوناگون زندگی فردی، اجتماعی، سیاسی، و اقتصادی را دربرمی‌گیرد و با اقتدار و انسجام و وحدت جامعه پیوند دارد. این سرمایه اجتماعی همه‌جانبه افزون بر ایجاد زمینه‌های پیشرفت و توسعه داخلی امنیت خارجی جامعه را هم سبب می‌شود. در یک نگاه کلان و با توجه به اوضاع کنونی جامعه، که شاهد افول سرمایه اجتماعی هستیم، می‌توانیم از قرآن به مثابه مهم‌ترین منبع مکتب و اندیشه اسلام به منظور یافتن شاخص‌هایی جهت افزایش این پدیده کمک بگیریم. مبانی سرمایه اجتماعی به سه بعد شناختی و ساختاری و ارتباطی قابل تقسیم است. این مبانی نیازمند یک سری عوامل مهم‌اند که در صورت نبود آن‌ها سرمایه اجتماعی شکل نمی‌گیرد. مهرورزی، تنش‌زدایی، حمایت اجتماعی، انسجام اجتماعی، هنجارگرایی، و ... مهم‌ترین عواملی هستند که با توجه به آموزه‌های قرآن می‌توانند باعث افزایش سرمایه اجتماعی شوند.

در محیط و جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد علاوه بر عواملی که نقش علت تامه را دارند برخی از عناصر به صورت عمومی و کلی وجود دارند که در ادامه روند افزایش سرمایه اجتماعی مؤثرند و از منظر کلام الهی بدین شرح‌اند: نظارت همگانی، پایبندی به عهد و پیمان، مسئولیت‌پذیری، آزادی دین و عقیده. مهم‌ترین شاخصه نظارت همگانی امر به معروف و نهی از منکر است، که از لوازم و واجبات بدیهی مورد نیاز هر اجتماع به حساب می‌آید و ترک آن از عوامل ایجاد هرج و مرج است. توضیح این شاخصه و اهمیت آن مجال فراتر از این پژوهش می‌طلبد که البته کم‌وبیش از گذشته نیز اندیشمندان بدان توجه کرده‌اند. آزادی در عرصه دین و عقیده در هر جامعه‌ای شاخصه‌های مهمی دارد که اولین و اساسی‌ترین آن اختیار در انتخاب مذهب و عقیده است. یعنی هر فردی در اجتماع مسلمین در زمینه عقیده و دین آزاد است. دیگر اینکه در مکان‌های مقدس امنیت باید برقرار باشد. هیچ‌یک از شهروندان جامعه حق توهین و

دشنام به مقدسات ادیان دیگر را ندارند و همچنین مؤمنان مکلف‌اند با پیروان سایر ادیان در صلح و صفا زندگی کنند. ثمره عملی آنچه گفته شد به پیدایش اصل هم‌زیستی مسالمت‌آمیز می‌انجامد. علاوه بر عناصر عمومی مؤثر در حوزه ایجاد سرمایه اجتماعی، عوامل ویژه‌ای نیز وجود دارند که مختص دین و اندیشه اسلامی‌اند. قناعت اقتصادی، پروا پیشگی، آرمان‌گرایی، آزادگی اقتصادی، پاک‌دستی، ایمان‌گرایی، و عبودیت از عناصر مهم‌اند. برای تحقق هر یک از این مؤلفه‌ها در قرآن شاخصه‌هایی بیان شده است. تشویق به بخشش و انفاق، میانه‌روی، ممنوعیت معاملات ربوی، مبارزه با مال‌اندوزان از راه نامشروع، کسب درآمد حلال و بدون رشوه از این دسته شاخصه‌ها هستند.

بعد از شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و تأثیر مؤلفه‌های محیط عمومی و محیط ویژه اسلام بر آن، به کار بستن استراتژی‌ها و راهبردهایی موجب ثمردهی مطلوب امنیت اجتماعی می‌شود. مؤلفه‌های راهبردهای معرفی شده در قرآن بدین ترتیب است: تعدیل ثروت، صیانت مالی، حفظ آبرو، حفظ عزت. برچیدن زمینه‌های تهدید سرمایه اجتماعی در جامعه موجب تحقق آن می‌شود. نبود عدالت میان گروه‌های جامعه یکی از زمینه‌های تهدید است. اگر در جامعه‌ای عدالت حکم‌فرما باشد و همه افراد در برابر قانون یکسان باشند و مصونیت قضایی برای کسی نباشد، همه افراد جامعه احساس آرامش می‌کنند و در صورت بروز جرم از بازپس‌گیری حق خود اطمینان خواهند داشت. اطاله دادرسی‌ها و برخورد نابرابر زمینه تهدید است که در قرآن بسیار بدان توجه شده است. بیان مجازات‌های مختلف - مثل قصاص، حد سرقت، و ... - پرهیز از روابط نامشروع، دلسوزی نکردن در اجرای حدود، و علنی بودن اجرای حدود از شاخصه‌هایی هستند که نقش بازدارندگی دارند. کاربست راهبردهای قرآنی و اسلامی پیامدهای ویژه‌ای درباره سرمایه اجتماعی به دنبال خواهد داشت که مهم‌ترین آن‌ها بدین قرار است: ایمن‌سازی، ردیلت‌زدایی، فضیلت‌زایی، اشاعه عدالت، امنیت نفوس، آرامش معنوی.

منابع

*قرآن کریم.

۱. احمدی، یعقوب؛ محمدی بلبان آباد، اسعد (۱۳۹۲). بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی و رفتار شهروندی سازمانی (مورد مطالعه کارکنان گمرکات استان کردستان). *علوم اجتماعی*, ۷(۲), ۱۷۸-۱۵۳.
۲. افسری، علی (۱۳۹۱). «سرمایه اجتماعی در اسلام»، پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، س ۴، ش ۱، صص ۱۰۱ - ۱۱۸.
۳. پیران، پرویز و میرطاهر موسوی، ملیحه شیبانی (۱۳۸۵). «کارپایه مفهومی و مفهوم‌سازی سرمایه اجتماعی با تأکید بر شرایط ایران»، *رفاه اجتماعی*، س ۶، ش ۲.
۴. جعفری، محمد (۱۳۹۱). «طراحی الگوی تعالی سازمانی با رویکرد سرمایه اجتماعی در سازمان پلیس»، رساله دکترا، دانشگاه علامه طباطبایی.
۵. حمیدی‌زاده، علی و زهرا کوچک‌زاده، فاطمه حاج‌کریمی (۱۳۹۶). «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر نوآوری سازمانی با تأکید بر نقش میانجی استراتژی‌های دوگانه مدیریت دانش»، *مدیریت سرمایه اجتماعی*، د ۴، ش ۱، صص ۷۵ - ۹۴.
۶. خادم‌علی‌زاده، امیر و علی افسری (۱۳۹۵). «تأثیر آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی اسلام بر سرمایه اجتماعی مسلمانان جهان (با تأکید بر شاخص اعتماد تعمیم‌یافته)»، *پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، د ۶، ش ۲۳، صص ۴۵ - ۵۸.
۷. خنیفر، حسین و ناهید مسلمی (۱۳۹۶). *اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی رویکردی نو و کاربردی*، تهران، نگاه دانش.
۸. شکر بیگی، نرگس و سهراب مروت، یارمحمد قاسمی (۱۳۹۵). «خوانش قرآنی از سرمایه اجتماعی با تأکید بر سوره حجرات»، *دین و ارتباطات*، س ۲۴، ش ۱، صص ۶۷ - ۱۰۳.
۹. شیروانی، علی‌رضا (۱۳۸۳). «سرمایه اجتماعی، اصل محوری توسعه»، *تدبیر*، س ۱۵، ش ۱۴۷، صص ۱۶ - ۲۲.
۱۰. صادقی، یوسف و حسین خنیفر (۱۳۹۴). «بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی اسلامی در نص و احادیث در رهگذر رابطه علم و دین»، *مدیریت سرمایه اجتماعی*، د ۲، ش ۳، صص ۳۱۷ - ۳۴۶.
۱۱. علوی، سید بابک (۱۳۸۰). «سرمایه اجتماعی»، *تدبیر*، س ۱۲، ش ۱۱۶.

۱۲. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۳. کوهکن، علی رضا (۱۳۸۷). «مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی اسلامی»، راهبرد یاس، ش ۱۷، صص ۱۲۴ - ۱۴۱.
۱۴. محمدی، حسین (۱۳۹۲). «سرمایه اجتماعی و برخی شاخص‌های مهم»، دومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
۱۵. مردوخ روحانی، احسان (۱۳۸۸). «بررسی رابطه رفاه اجتماعی و سرمایه اجتماعی در شهر سنج»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
۱۶. الوانی، سید مهدی و میرعلی سیدنقوی (۱۳۸۱). «سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها»، *مطالعات مدیریت بهبود و تحول*، ش ۳۳ و ۳۴، صص ۳ - ۲۶.
17. Bolino, Mark C, William H. Turnley, & James M. Blood good (2002). citizenship behavior and the creation of social capital in organizations, *Academy of management review* Vol. 27, N0.4, pp. 505-522.
18. Durlauf, S. N. (2002). On the empirics of social capital. *The economic journal*, 112(483), pp. 459-479.
19. Liao, J. & Welsch, H. (2005). Roles of social capital in venture creation: Key dimensions and research implications. *Journal of small business management*, 43(4), pp. 345-362.
20. Lock Lee, L. (2005). *Knowledge Management Tool and Techniques*, Elsevier Butterworth Heinemann, pp. 123-130.
21. McLean & McMillan (2009) The variety of social capital in welfare state regimes—a comparative study of 21 countries. *European Societies*, 8(1), pp. 27-57.
22. R. hodes, Lok, Hung, & Fang (2008). Social capital at World Bank: strategic and operational Implications of the concept, social development strategy, World Bank.
23. Saheb Zadeh, B. S., Ahmad, N., Abdullah, S., & Abdullah, H. (2010). The social capacity to develop a community. *Current Research Journal of Social Science*, 2(2).